

יהודים צעירים, ערים גדולות: נעורים, גבריות ולאומיות בתחילת המאה העשרים

בשלהי המאה התשע-עשרה ובראשיתה של המאה העשרים נטשו בחורים יהודים רבים בכל רחבי מזרח-אירופה את בתיהם והיגרו לערים הגדולות. מכתבים וזיכרונות שצעירים אלה כתבו מעידים, כי מעבר זה גרם לרבים מהם משבר והביאם לפעמים אל סף ייאוש. הם מצאו ניחומים בחברות אמיצה עם גברים צעירים אחרים, שהיו שותפים לחוויותיהם. אולם עם הזמן, טוען סקוט אורי, לא היה די בחברויות גבריות אלה כדי להתגבר על הבדידות והמצוקה. הצעירים היהודים האלה פנו גם אל אידאולוגיות ותנועות מודרניות כמו התנועה הלאומית היהודית, ומצאו במסגרות הקולקטיביות הללו את הפתרונות להתמודדות הקשה עם משבר המודרניות.

על התנסויותיהם וקשייהם, בעיר שבה חיו כמוהו עוד מאות אלפי זרים, יהודים ולא-יהודים.

גרין תיאר אמנם באופן קיצוני את מצבו האישי, אך חוויית הבדידות של נער הנמצא בראשונה הרחק מבית אביו אינה ייחודית לו. למעשה, המאבק התמידי בין התקוות לעידן חדש ברוח האידאולוגיה המשכילית למציאות האכזרית שנלוותה לעתים לחיי היום-יום בעיר, רדף דור שלם של צעירים יהודים שיצאו למסעות דומים, והיגרו מסביבה מוכרת לערים גדולות וארצות רחוקות בחיפוש אחר חיים חדשים, התחלות חדשות ועולמות חדשים.

יתר-על-כן, אף שרבים מן הצעירים היהודים הללו יכלו למצוא נחמה רגעית בחברויות גבריות ובקבוצות א-פורמליות, שקמו ברבים מן המרכזים במזרח-אירופה, הם לא הצליחו למצוא ברשתות ובחברות הגבריות הללו פתרון קבוע לסוגיות גדולות יותר שהטרידו אותם ואת בני דורם. תחושה מחלחלת ובערת של זרות, בדידות וייאוש השפיעה על רבים מן הצעירים היהודים בערים האירופיות, גדולות כקטנות, מלודז' ועד סנט פטרבורג ומווינה ועד וילנה. בשביל רבים מהם, רצף הייסורים האישיים והקיומיים, שגרמו תהליכי ההגירה והעיוור, דרש פתרונות חדשים ומקיפים יותר. בעוד תפישת עולם הנטועה בהשכלה, ברשתות חברתיות א-פורמליות ובשיוך מסורתי, לא הספיקה לשם התמודדות עם קשיים אלה, הפוליטיקה המודרנית – יהודית ואחרת – עזרה בכך. וכך, מתוך חיפוש

יעקב בוגטו נסע מזה ביום השני הביתה ומי יודע אם עוד ישוב הנה בקיץ [...] והנני נשאר בודד וגלמוד. הוי, מה גדול דאבוני ולחץ לבי בימים האלה! כי אם יש למצער את מי לתנות את צרותיך ועקת-לבך נמצא איזה הקלה פורתא – ומה נורא לסבול עד כדי התפוצץ הלב לרסיסים בבדידות!!!

(אגרות דוד בן-גוריון, כרך א, עמ' 20)

בחרדה ובבלבול מספר דוד יוסף גרין הצעיר לידידו שמואל פוכס על חוויותיו כצעיר יהודי שהגיע זה עתה לעיר הגדולה ורשה בראשית המאה העשרים. דוד יוסף גרין, מי שלימים נודע בשמו העברי דוד בן-גוריון, הגיע לוורשה בקיץ 1904. בעיר ורשה חיו אז כ-275 אלף תושבים יהודים, כשליש מן האוכלוסייה הכללית בעיר, שמנתה קרוב ל-750 אלף תושבים. גרין, נער בן 17 שאך זה הגיע מן העיירה פלונסק (Płońsk) על מנת להתכונן לבחינות הכניסה לבית-הספר הטכני כתלמיד מן החוץ, נאלץ להתמודד עם הפער בין חלומותיו למציאות שאליה נקלע. מחד גיסא הייתה שאיפתו להשכלה מודרנית, לשיפור עצמי ולקידום חברתי, מאידך גיסא הייתה ההתמודדות עם חיי היום-יום,

ד"ר סקוט אורי מלמד היסטוריה יהודית חדשה בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל-אביב ועומד בראש המכון לחקר האנטישמיות והגזענות בימינו ע"ש סטפן רוט.

scottury@hotmail.com

למעלה: דוד יוסף גרין (דוד בן-גוריון) וידידו שמואל פוכס, ככל הנראה בורשה, שנת 1904 בקירוב; באמצע: יצחק טבנקין וחברי קבוצת "פועלי ציון" בורשה, שנת 1905 בקירוב; למטה: מפגש של קבוצת "פועלי ציון" בלבוב, שנת 1906

ערב מלחמת העולם הראשונה. באותה תקופה צמחה האוכלוסייה היהודית בוורשה מכ-125 אלף לכ-340 אלף. פירוש הדבר היה, כי קרוב למחצית מתושביה היהודים של ורשה בתקופה זו לא נולדו בה. בדיונו על טבען של חברות עירוניות באותה עת, טוען דניאל ברוור (Brower), ראו ספרו ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 327), שהערים באימפריה הרוסית היו: "דלתות מסתובבות ענקיות שדרכן עברו חלקים גדולים של האוכלוסייה מאזורים נרחבים של רוסיה".

אולם, ההגירה למרכזי תעשייה חדשים במזרח-אירופה היא רק חלק מן התמונה הכוללת. חלק חשוב אחר נעוץ בחוויה הרגשית של אותם יהודים צעירים שהגיעו לערים הגדולות. ביטויים של בדידות, זרות, דיכאון ואובדן מופיעים ברבים מן המכתבים, היומנים ובמקורות נוספים מן הזמן ההוא. בטרם הפכו לדור שחולל שינויים דרמטיים והקים תנועות חשובות, דוגמת המהפכה בשנת 1905 והעלייה השנייה, הצעירים שהציפו את עריה של מזרח-אירופה היו למעשה דור אבוד. התחושה הבולטת של חוסר-ישע, בלבול וייאוש בקרב היהודים הצעירים הושפעה, כמובן, מהשיח הכלל-אירופי שנשמע בחוגים אינטלקטואליים שונים מלונדון ועד אודסה על התפתחותה של העיר המודרנית ושל המודרניות בכלל. עם הזמן, הזרות והייאוש, שאפיינו את החברה האירופית בתקופה זו היו אפוא אף לחלק בלתי-נפרד מהחברה היהודית ותרבותה. אבל הם לא היו רק "רוח הזמן" (Zeitgeist), אלא גם רגשות שאנשים הפנימו וחשו בכנות ובמלוא העוצמה. כפי שעולה מרבים מן המקורות, הפנמת השיח האירופי על זרות וייאוש הלמה את החברה היהודית בכלל ואת המצב היהודי בפרט ושיקפה את השינוי התרבותי והחברתי שהתחולל בחברה היהודית והאירופית בראשית המאה העשרים.

סדרת המכתבים שכתב בוורשה דוד יוסף גרין בין הקיץ של שנת 1904 לקיץ של שנת 1905, הוא מקור מרתק, המדגים את העיסוק האינטנסיבי בבדידות ובזרות. המכתבים האלה – בין גרין הצעיר לשמואל פוכס הנערץ מייצגים גם את היחסים הבין-אישיים האינטנסיביים שהתקיימו בין גברים יהודים רבים. גרין, שנפרד ממשפחתו בעיירה פלונסק ועמד אובד עצות מול היבטים שונים של חייו החדשים בעיר, כתב במכתביו לפוכס, חברו מנוער ומדריכו לחיים, בימים לאחר שהלה עבר מפלונסק ללונדון (ואחר-כך אף היגר לניו-יורק). במכתב מקיץ שנת 1904, כשאך הגיע לוורשה, תיאר גרין את תחושת הערעור שחווה ואת חוסר יכולתו להסתגל לחיי העיר:

בהיעלם המסע מעינינו שבנו הביתה. כל אחד הלך ל"מחוז חפצו" [...] ואנוכי – למעוני. שם הרגשתי את עצמי כל כך גלמוד כאילו נשארתי על אי בודד ושמים ... בכדי להטריד את עצמי החילתי לקרוא, לחשב – ולא עלה בידך, כי הפעם התגבר לבי על רצוני.

(אגרות דוד בן-גוריון, כרך א, עמ' 3)

אחר שייכות וקהילה בעולם המודרני, חברו רבים מהצעירים היהודים להתארגנויות פוליטיות מודרניות שהחלו להופיע במפנה המאות במזרח-אירופה.

המסע המשותף מעיור לחברויות גבריות ומחברויות גבריות לתנועות פוליטיות הוא המסגרת למאמר זה. זרימתם של יהודים רבים לערים השונות בתוך האימפריה הרוסית ומחוצה לה תרמה במישרין לתחושת המשבר של דור שלם של צעירים יהודים. תחושת המשבר הזו, שהייתה לא רק חברתית-כללית, אלא גם אישית וקשה, הייתה רקע להצטרפותם של אלפי צעירים יהודים להתארגנויות הפוליטיות השונות שאפיינו את התקופה. עיון בחוויותיהם האישיות של נציגים שונים בני הזמן חושף את המעבר מדור של מהגרים יהודים עניים, שנעו מעיר לעיר בחיפוש אחר מעט יותר מחדר דל ואמצעים זמניים לקיום, לקבוצה של מהפכנים יהודים הנחושים להתבגר. שרשרת של אירועים, ובראשם המהפכה הרוסית הראשונה בשנת 1905, שימשה טבילת האש הפוליטית הראשונה ליהודים ושאנים יהודים במזרח-אירופה.

נוסף על המעבר מן העיירה אל תוך העיר ומן העיר לארגונים פוליטיים מודרניים, דבריהם של צעירים אלה שופכים אור גם על רגשות, על טיבם של יחסים בין-אישיים ועל היבטים מגדריים של יחסים אלה. שלושת הנושאים המרכזיים האלה – רגשות, יחסים בין-אישיים ומגדר – מאפשרים לדון במעבר מן עולם הישן אל העולם החדש לא מנקודת המבט של אידאולוגיה ותנועות פוליטיות, אלא מנקודת מבט של חיי יום-יום ושל היסטוריה תרבותית. המעבר המודע מחקר האידאולוגיה לדיון בחוויות היום-יום מאפשר מבט שונה, ואולי משלים, למחקרים אחרים שנכתבו בנושאים מרכזיים בהיסטוריה של יהודי מזרח-אירופה, כגון גורלה של הקהילה היהודית המודרנית, מקורותיהן של תנועות פוליטיות חדשות והמפגש בין יהודים לעולם המודרני במזרח-אירופה.

בדידות, זרות ונעורים

בסוף המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים היגרו יהודים רבים בתוך האימפריה הרוסית ומחוצה לה. לפי רוב האומדנים, מספר היהודים שהיגרו ל"עולם החדש" בשנים 1881–1914 הוא למעלה משני מיליון; אולם אין דרך לדעת כמה יהודים היגרו בתקופה זו מעיירות לערים גדולות במזרח-אירופה כאודסה, ורשה ולודז'. למרות העדר נתונים מדויקים בנוגע להגירה הפנימית, האוכלוסייה הכללית בערים אלו, כמו גם היהודית, גדלה במידה עצומה בתקופה זו. חלק ניכר מהגידול נבע מזרם אנשים שהגיעו מחלקים אחרים של האימפריה הרוסית. כך למשל, האוכלוסייה היהודית באודסה גדלה כמעט פי ארבעה בשנים אלו, מ-55 אלף בקירוב בשנת 1880 לכ-200 אלף

מדרגות רשלייה באודסה, בשנים 1890-1900 בקירוב

והרעיון החמקמק של קהילה יהודית. מכתבים שכתבו הסופר העברי יוסף חיים ברנר, חברו הקרוב אורי ניסן גנסין ואישים אחרים, מלאים בדיווחים דומים על הגירה ועוני, בדידות ודיכאון בעריה של אירופה, מלבוב ועד לונדון. ברנר, שהיה כבר אז דמות משפיעה, חווה גם הוא טלטלות עזות במצב רוחו, שהשפיעו על יכולתו לכתוב. למרות זאת מצא עצמו לעתים מנחם ומנחה גברים יהודים אחרים, שהושפעו אף יותר ממנו משלל הצרות שגרמו ההגירה והמאבק בבדידות ודיכאון. במכתב לגרשון גינצבורג ואורי ניסן גנסין מ־12 בינואר 1900, עובר ברנר מתיאור חוויותיו האישיות לתיאור תחושת המשבר של הדור כולו, ובפרט הרגשתם של יהודים רבים כי אסון קרב ובא. הוא מפציר בגנסין שלא ייכנע לכוחו של הייאוש שהוא עצמו הפנים. הערותיו של ברנר במכתב זה משקפות – כבר בשנת 1900 – מעבר של רעיונות בין החברה היהודית לסביבה שאינה יהודית. וכך, תחושת ייאוש פן־אירופית רחבה תורגמה באופן אוטומטי כמעט והפכה לחלק ממצב יהודי ייחודי:

האומנם אנחנו יכולים להסיח דעתנו אף רגע מההווה? היודע אתה מצב צעירינו? היודע אתה, כי הננו המוהיקנים האחרונים? היודע אתה, כי עמנו הולך למות? היודע אתה, כי העולם חולה? היודע אתה, כי הייאוש מכלה נפשות? היש לך עיניים?! אורי ניסן!!!

(כל כתבי ברנר, כרך ג, עמ' 222)

גנסין עצמו היה אף הוא שקוע בעיסוק בבדידות ובייאוש. במכתב מ־11 באוגוסט 1898 אל שמעון ביכובסקי, נגע גנסין ברבות מן הסוגיות המרכזיות שהעסיקו את בני הדור כולו:

לא מדובר במקרה יחיד: רבים ממכתביו של גרין אל פוכס חוזרים ומתארים את התמודדותו עם כאביו ודיכאונו של בעיר הגדולה. ביטוייו של גרין התאימו לדור שלם של צעירים אירופאים והם מעידים, כי גרין עצמו הושפע מהלכי הרוח הרווחים. גם הציטוט הבא מאפיין את הקשר הישיר שיצר גרין עצמו בין חייו החדשים לתחושה המתמשכת של חוסר־נוחות לא־מוסבר ובלתי־ניתן לשליטה. במכתבים מתבררים לא רק השפעתם של החיים העירוניים על הלך רוחו של גרין, אלא גם חוסר היכולת להבין את סביבתו הקרובה ולשלט בתגובותיו נוכח מצבו החדש, הן מבחינה פיזית והן מבחינה קיומית. כך כתב לשמואל פוכס:

ביום שאחרי זה נסעתי לפלונסק ומיד שבתי לוארשה, ועוד הפעם ערתי כל הלילה ולא יכולתי לכתוב כל היום. מאז עד הסוכות כמעט בכל לילה ערתי עד השלישית וכל הימים התהלכתי כצל, כי היה לי צער מדברים רבים ושוניים (שם, עמ' 28).

העיסוק בבדידות ודיכאון בעיר הגדולה בתקופת המעבר מופיע שוב ושוב במכתבים. גרין אף השליך את מצבו האישי על חברו, וייחס את דיכאונו של פוכס בלונדון לגורמים הדומים לאלה שהשפיעו על גרין בוורשה. בעיני גרין, גם פוכס: "גר, בודד וגלמוד, רחוק מכל האנשים הקרובים לך" (שם, עמ' 8).

אלא שגרין ופוכס לא היו בודדים בבדידותם. למעשה, חוויותיו של דוד יוסף גרין הצעיר מייצגות את הרגשות האישיים של דור שלם של צעירים יהודים שעמדו המומים ואבודים מול המעבר מקהילות יהודיות קטנות וסביבה מוכרת לערים השונות שהחלו להתפתח ברחבי אירופה. היעדרה של קהילה בזירה החדשה, ולו להלכה, היה ממד חשוב בשיח הרווח בנוגע לעתידה של החברה היהודית בעידן של חברת ההמונים. שמריהו לוי, לימים פעיל ציוני (1867-1935), מתאר בזיכרונו את הגעתו לוויילנה, תוך שימוש במונחים דומים במיוחד לאלה שכתב דוד יוסף גרין: בוילנה לא גרו קרובי משפחתנו, וכך נקנה לי בפעם הראשונה רגש הבדידות, שאין אדם טועם את טעמה האמתי אלא בכרך גדול. נכנסתי לבית מלון ובשני הימים הראשונים משוטט הייתי על פני רחובותיה של וילנה, משתומם הייתי לבתיה הגבוהים והיפים, לחנויותיה הנהדרות, אולם לא נכנסתי אף אל אחת מהן. ופלא היה בעיני, כמעט לא יאמן: בתוך האלפים והרבבות הממלאים את רחובותיה ושוקיה של העיר אין אף אדם אחד שגורלי יגע ללבו.

(מזכרונות חיי, כרך א, עמ' 59)

ייתכן אמנם, שזיכרונו של לוי מוטים קמעה בשל מרחק הזמן והשפעותיו של הסיפור הציוני והפוסט־משכילי בנוגע למסע היהודי לעצמאות, אבל תכתובת אישית מאותה תקופה משקפת דאגה דומה, ואף התמודדות עם חוסר־היכולת לבסס קשר אמתי בין היחיד היהודי החדש

הבט נא, אחי, פנימה, הבט אל תאחר... מה מצאת שם?... – ריקניות!... חביתים ריקות!... איה מקום האהבה? האמונה?... ראה. גם התקוה איננה... ואיה?... התראה: ייאוש-נורא! רק הוא נשאר, רק הוא ימלא את כל חלל הלב! השמעת? את כל חלל הלב ימלא רק ייאוש נורא ולא יותר!... מה נורא, מה מעיק ומה מכאיב מצב כזה!... יבש הלב, צמוק הנהו... צמוק!...

(כתבי אורי ניסן גנסין, כרך ג, עמ' 11-12)

לא מדובר בהרגשה חולפת. שנים אחדות מאוחר יותר, בראשית קיץ 1902, תיאר גנסין במכתב מלא כאב לזמן יצחק אנוכי (אהרונסון) כמה מן ההיבטים הקשים של אותה תחושת המשבר המחלחלת שאחזה בו ובאחרים: אהרנסון! אחי! אתה מדבר על השגעון; ואני – חושש אני – – התדע, כי כאב ראשי מתגבר מיום ליום ובלילות, טבול זיעה, בראש בוער וגוף לוהט, אני חושב הרבה וחושב גם על זה...".

בהמשך מכתבו פונה גנסין ישירות לסוגיית הבדידות והצורך בשייכות: "ואנוכי זה לי כבר קרוב לשלושה שבועות שלא דברתי עם איש, שלא ראיתי איש, במובן היותר רגיל..." (שם, עמ' 29-30).

המאה שזה עתה החלה, זו שהבטיחה לצעירים היהודים כה רבות, ושבה תלו תקוות גדולות, התגלתה, לפחות בראשיתה, כתקופה מרירה וכואבת שבה: "את כל חלל הלב ימלא רק ייאוש נורא ולא יותר!..."

חברות גברית

האיגרות האלו מלמדות לא רק על ביטויים קשים של בדידות וייאוש, אלא הן מציעות גם מבט חדש על חברות גברית ומשמעויותיה החברתיות והפוליטיות. הידידות בין גברים ותמיכתם של חברים-גברים, היו אמורות לשכך את הכאב של בלבול ומשבר. בודדים ורחוקים ממשפחותיהם, גברים יהודים צעירים נמשכו איש אל רעהו בחיפוש אחר חברות שתקל, ולו במקצת, את הקשיים בעולם המודרני. החוגים החברתיים הללו, יחד עם קשרים לא-פורמליים אחרים, שימשו לצעירים היהודים מסגרות חלופיות למשפחה המסורתית ולמבנה הקהילתי המוכר. ג'ורג' מוסה (Mosse) כתב כך על החוגים החברתיים הגבריים באנגליה ובגרמניה: "אי-אפשר להפריז בחשיבותן של ידידויות כאלה בין גברים ככוח חברתי ופוליטי. הן הציעו לגבר המודרני בית ומקלט" (ראו ספרו, **לאומיות ומיניות באירופה המודרנית**, ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 109). הכניסה לעולם של חברויות גבריות הייתה שלב קריטי בחוויות של יהודים צעירים רבים בערים גדולות, ובמסגרתו הומרה הבדידות המיאשת בצוותא גברית.

ביטוי לחיפוש אחר חברות ושייכות בעיר מופיע למשל בשירו של חיים נחמן ביאליק "ביום קיץ, יום חום". לדברי אבנר הולצמן, בספרו **תמונה לנגד עיני**, ביאליק כתב שיר זה בשנת 1896 והקדישו לבן-דודו וחברו הקרוב ישראל ביאליק. השיר מתאר בכאב ובלהט את החיפוש אחר שייכות ומשמעות בזירה העירונית. חברות בין גברים מוצגת בו כפתרון יחיד ואידאלי להתמודדות הקשה של היחיד עם התנאים האכזריים של החיים העירוניים. בקיץ, כותב ביאליק:

בְּיוֹם קִיץ, יוֹם חוֹם, עֵת הַשְּׁמֶשׁ מְמָרוֹם
הֶרְקִיעַ תְּלֵהֵט פְּתִנֹר הַיּוֹם,
עֵת יְבַקֵּשׁ הַלֵּב פִּינֵת שְׁקֵט לְחֵלוֹם –
בֹּא אֵלַי, בֹּא אֵלַי, הֲעַיֵּף!

(חיים נחמן ביאליק, **שירים**, כרך א, עמ' 318)

ומאוחר יותר, בחורף:

וּבְלֵיל חֶרֶף, לַיִל קוֹר, עֵת מְחַשְׁפִּים וְשָׁחוֹר
יְשׁוּפֹף בְּחוּץ, הוֹלֵךְ סוּבֵב הַקוֹר,
וּבְבִשְׂרָף פִּי־תִקַּע מֵאֲכֻלוֹתָיו הַכְּפוֹר –
בֹּא אֵלַי, בֹּא אֵלַי, בְּרוּף אֲדָנָי! (שם)

שנים אחדות מאוחר יותר, בשנת 1900, לאחר שהשיר פורסם ב**לוח אחיאסף** בכותרת: "רעות והתבודדות", הוא התגשם במציאות. הולצמן מראה, כיצד יוסף חיים ברנר ואורי ניסן גנסין בילו יחד ערב אחד בדירתו של גנסין בוורשה, ברחוב דז'ילנה (Dzielna) 21 שיננו את שירו של ביאליק על החברה העירונית ועל בדידות וחברות בין גברים. עשר שנים מאוחר יותר, בכרך שהוקדש לזכרו של גנסין, שמת בגיל 34, הזכיר ברנר כיצד התקיימה החברות הזו באופן אישי:

והנה בערב אחד הביא הוא מן הרחוב איזה "לוח" אחיאסף" חדש, שיצא באותו יום מבית הדפוס, ודווקא בערב שהיה לנו גם לחם, גם טה (!), גם נפט במנורה, גם כירה מוסקה. ישבנו שנינו בעת ארוחת הערב והתחלנו: "ביום קיץ, יום חום, עת השמש ממרום הרקיע תלהט כתנור היום, עת יבקש הלב פינת שקט לחלוט" וכו' וכו' – שיר מאת ח"נ ביאליק! – וכעבור שעה קלה, כתום האוכל, כבר התגדרנו מעומדים איש לפני רעהו בידיעת השיר בעל פה...

– "לי יש גן, ובגן תחת אוג כבד צל" – הטעים הוא כל מלה ומלה בתענוג מוחשי, פיסיו...

– "ובליל חורף, ליל קור, עת מחשכים ושחור" – משכתי בנהימה לעומתו...

– "ביתי קטן ודל, בלי מכלולים ופאר" – צהל הוא והשתובב, ומתוך השתובבות "ישב אצלי וחיממני" בשעת אמירת פסוק "אצלי שב והתחמם"...

לפי ברנר, שני החברים המשיכו, עד שבסופו של השחזור זלגו דמעות מעיניו של גנסין והשניים מצאו עצמם לפתע בחיבוק, עת "על האח בערה אש, על השולחן הנר".

לא הייתה זו הפעם היחידה שבה ברנר פנה לשירו של ביאליק "ביום קיץ, יום חם" על מנת לבטא את הצורך האישי שלו בחברות ונחמה. במכתב לאנוכי (אהרונסון) מקיץ 1903, בזמן שברנר שירת בצבא הרוסי, הוא פנה שוב לשירו של ביאליק **מלוח אחיאסף** לשם השראה, תקווה ומשמעות. מכתב זה אינו מותיר ספק בנוגע למידה שבה היה ברנר תלוי בחברויות גבריות כאלה, בייחוד בזמנים קשים. לרבים כמותו היו החברויות בין גברים חיוניות במעבר אל העיר – רעות כמפלט מהבדידות. ברנר שב למעמדו המוכר כחבר מבוגר וחכם, וכמדריך לחיים הרגיע את אנוכי, כי גם בזמנים הקשים ביותר תופענה תקווה, משמעות וגאולה הודות לחברות בין גברים. יתר-על-כן, בשנת 1903 התקווה בעיני ברנר הייתה דומה, או אף זהה, לתקווה שתיאר ביאליק בשירו בשנת 1896, זו שברנר שחזר לימים עם גנסין בוורשה בשנת 1900 והזכירה בהספדו על גנסין בשנת 1913. בשביל ברנר, ביאליק, גנסין ואנוכי, חבריהם הגברים היו לעתים קרן האור היחידה בזמנים חשוכים. במכתב לאנוכי מ-27 באפריל 1903 כתב ברנר:

ארורים החיים, אך גם ארור המוות. ומי יודע, אם לחיים טובים אין לנו לחכות, אבל לחיים של ענין, לחיים של אהבה ורעות בעיר אחת ואפשר גם בחדר אחד – אפשר שיש לנו לקוות. הן רק שנתיים ומחצה נשאר לי לשכב חי בקבר [צבא הרוסי], ואח"כ – נחיה ביחד, נגור ביחד, ואולי גם נדוד ביחד. מצא תנחומין בגדולתך, בהבנתך העמודה והגדולה את העולם והחיים, ולכשתחפוץ – גם באהבתי הגדולה והעמוקה אליך...

(כל כתבי י"ח ברנר, כרך ג, עמ' 227)

כיוון שביטוייה של החברות האינטימית בכתיבתו של ברנר ובחיייו תועדו היטב, אפשר להשתמש בהם כדי להמחיש כיצד צעירים יהודים רבים, שהיגרו לערים ברחבי מזרח-אירופה, ביקשו ומצאו נחמה בקשרים הדוקים במיוחד עם גברים צעירים אחרים. בתכתובת שלהם ובמקורות נוספים ישנן התייחסויות מועטות לנשים כידידות, כשותפות לדרך או כבנות זוג. "תנאי חייהם, היו כרוכים [...] בפניו, בנדודים בטלטולים מרובים, בהימנעות ממושכת מיצירת קשרים אמיצים עם נשים, בדחיית הקמת התא המשפחתי וכולי", כותב דן מירון על הסופרים העבריים בני אותו הדור (ראו ספרו, **בוזדים במועדם**, ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 422). מבחינה זו, לא היה זה רק דור שבו היו "בודדים במועדם" אלא גם דור שבו גברים בודדים התאחדו. אחווה גברית זו לא הייתה רק שלב במעבר אל תוך העיר, אלא גם חלק מהותי מהשלב הבא: המעבר מן התווה ובוהו העירוני אל שלוות הלאום.

מכתביו של דוד יוסף גרין חושפים גם הם עולם גברי, שבו חברי ילדות היו תלויים זה בזה משום שנטשו את עולמם הקודם ונכנסו לעולמות חדשים. גרין עצמו היה תלוי בחברים שונים, ביניהם מדריכו שמואל פוכס. כאשר

פוכס עשה דרכו ללונדון, גרין חיכה בחרדה לידיעות על גורל גיבורו (פוכס), וכך תיאר זאת במכתבו לפוכס משנת 1904:

עברו ימים אחדים. מצבי הורע עוד יותר. לזה נוספה דאגה אודותיך. מכתב לא בא. בלילות חלמתי שתפשוך ומובילים אותך בכבלים לפלונסק. ולא רק בלילות. גם ביום באו במוחי מחשבות נוראות אודותיך. כל היום רק ציפיתי למכתבך. והנה ביום השני (ט"ז סיון), לפנות ערב, בשווי מאת מרדכי למעוני, מסר לי החייט בעל-ביתנו, שני מכתבים. אחד סגור, והשני פתוח. הראשון ממך, והשני מאת אי"ש. הנני פותח את מכתבך, והנה, במקום מכתב מפורט, שלו קיויתי, יש איזה "מכתבת קצרצר" בכתב מטושטש. כעסתי מאוד עליך, אבל אחרי גמרי לקרוא (הדבר הזה עלה לי בקושי גדול, כי הכתב הוא מטושטש) בא במקום הכעס רגש אחר כלל.

(אגרות דוד בן-גוריון, כרך א, עמ' 6)

התלותיות של גרין הצעיר לא הייתה מוגבלת לקשר שלו עם "אחיו הגדול" פוכס, אלא הוחלפה במהרה בתלות דומה בחברים אחרים, ביניהם גם חברו הטוב ולעתים אף שותפו לחדר, יעקב בוגטו. במכתב משנת 1904 לשמואל פוכס כתב גרין: "כן אהיה בודד כל הקיץ הזה, כי בלי ספק לא ישוב הנה יעקב בוגטו לפני החורף, ואחר זה – מי יודע... (שם, עמ' 23). הרחק ממשפחתו ומתוך חוסר ביטחון במקומו נוכח השינויים התכופים בסביבה, דוד יוסף גרין הצעיר נטה לפתח קשרי תלות במודלים גבריים.

השפה האיטית והאינטימית שבה השתמשו רבים מן הכותבים בימים ההם משקפת גם היא את הקרבה שאפיינה רבים מן הקשרים הבין-אישיים הגבריים הללו. גרין למשל, השתמש שוב ושוב בברכות דוגמת "אחי", "אחי היקר", "אחי הגדול" (שם, עמ' 3, 20, 21, 25, 29, 39). את עצמו כינה בביטוי "אחיך האומלל" (שם, כ"א עמ' 20). ברנר גילה רגשות במכתביו כאשר פנה למכותביו במילים "אחי האהובי" (כל כתבי י"ח ברנר, כג, עמ' 224), או "אחי, אחי האהובי, יקירי, אחי עד הקבר" (שם, עמ' 227). איגרות אחרות נחתמו בביטויים דוגמת "באהבה רבה" (שם, עמ' 233), "המסור לך בלב ונפש" (שם, עמ' 234), וגם "שלום ונשיקה, נשיקה ממש" (שם, עמ' 298). גנסין השיב לברנר באותה מידה של קרבה בכך שתיאר את עצמו כ"אחיך האהובך מאוד", ו"אחיך לנצח". בשביל אנוכי היה גנסין רק "אחיך, אוריניסן, אוריניסן, אוריניסן" (כתבי אוריניסן גנסין, כרך ג, עמ' 30, 46, 111). בין שהמקור של תחושת הקרבה העזה בין גברים יהודים היה נטוע בתפישות אירופיות בנוגע לחברות ובין שלא, אפשר לטעון, כי לקרבה זו הייתה משמעות עמוקה בשביל דור שלם של גברים יהודים צעירים. כפי שדוד ביאל (Biale) הסביר ביחס לתומכיה של ההשכלה: "המשכילים העתיקו לחברה היהודית גם את המגמה שרווחה באירופה

כתוצאה מכך נשארו גברים יהודים רבים בחברתם של גברים אחרים, בייחוד אלה מביניהם שהיו מבוגרים מכדי ללמוד במוסדות חינוך, אך עדיין לא היו מוכנים, מסיבות שונות, להתחייב למוסד הנישואים.

במישור החינוכי והאידיאולוגי, נשים עדיין לא נחשבו בעיני רבים לחברות שוות בעולמן המתפתח של הספרות העברית היפה והתחייה הלאומית. מערכות החינוך המסורתיות בחברה היהודית המשיכו לטפח את חינוכם של בנים צעירים וכתוצאה מכך נמנעה מנשים יהודיות גישה למוסדות חינוכיים וללימוד קריאה בעברית. חשוב מכך, נמנעה מהן הכשרה שתאפשר להן לכתוב בעברית ולהשתתף בתרבות המתחדשת של הספרות העברית. לפיכך כבר מלכתחילה יכלו גברים רבים יותר לרכוש כלים ספרותיים בסיסיים, שהכניסו אותם לחוגי הסופרים העבריים והפעילים התרבותיים. יתר-על-כן, התפשטותם וטיפוחם של החוגים החברתיים, שבהם השתתפו גברים בלבד, שירתה מטרה נוספת, חשובה לא פחות: הצלה אפשרית של הגבריות היהודית, שרבים חשו כי נשקפת לה סכנה. איב קוסופסקי סדג'וויק (Sedgwick) מציינת, למשל, כי בחורים בחוגים גבריים דומים "תפשו את ההדרה של נשים מחייהם האינטימיים כיוצרת גבריות (virilizing)" (ראו ספרה ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 207).

לבסוף, הדרתן של נשים מחוגים אלה סייעה ביצירת מרחב, שאולי אפשר ואף עודד תקשורת, התנהגות, ובמקרים רבים אף תשוקה, חד-מינית. לעניין זה חשובה במיוחד ההבחנה של סדג'וויק בין התנהגות הומוסוציאלית (homosocial behavior) לתשוקה הומוסוציאלית (homosocial desire). ואכן, רבות מן המובאות שנדונו כאן חושפות אינטימיות או תשוקה בין גברים, שמרחיקה לכת הרבה מעבר ליצירת רשתות חברתיות, חברות וצורות אחרות של התקשרות גברית, ומגיעה עד לתופעה שסדג'וויק הגדירה כתשוקה הומוסוציאלית.

אולם השאלה, האם הערות סדג'וויק ביחס ל"אפשרות לרצף הנמשך בין הומוסוציאליות להומוסקסואליות" חלות גם על צעירים יהודים במפנה המאות, נותרת בעינה. למרות עושר המקורות, לא הצלחתי למצוא ולו מקור אחד שמעיד במפורש על רצף בין קשרים הדוקים או ביטויי אהבה ותשוקה בין גברים יהודים ליחסים הומוסקסואליים גלויים או זהויות הומוסקסואליות מובחנות. אף שאי-אפשר לטעון בפסקנות, כי מפגשים פיסיים, מגע קרוב וקשרים סודיים לא התקיימו, אין בכך כדי לבסס את הטענה, שקשרים כאלה אכן התקיימו. בשלב זה אפשר רק לומר, שלחברה היהודית במפנה המאות לא היו מוסדות תרבות ומבנים חברתיים הכרחיים לייסודה של תת-תרבות הומוסקסואלית (בניגוד לתרבות ההטרוסקסואלית השלטת, hetero-inormative), שהייתה מאפשרת ומקנה לגיטימיות ליחסים הומוסקסואליים גלויים ולזהות הומוסקסואלית מובחנת.

השוק הישן בוורשה בשנים 1890-1900 בקירוב

בכלל מאז תנועת ההשכלה, מגמה של קהילת גברים (Männerbund), שמצאה לא אחת את ביטויה הנעלה ביותר בחוויות בשדה הקרב" (ראו ספרו ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 208). חברות גברית הייתה חשובה לצעירים היהודים כיוון שהם נזקקו לדרך כלשהי, שבה יוכלו להתמודד עם כל אותן בעיות שחוו בסביבה העירונית החדשה. ההצטרפות לחוגים אינטימיים של גברים הייתה אחת הדרכים הקלות והמקובלות ביותר ליצירתה של תחושת שייכות בזמנים משתנים.

החברות בין גברים והקשר בינה לזהות הומוסקסואלית בחברה היהודית בעת החדשה ראויה אמנם לדיון נפרד, אך אני מבקש להעיר כאן כמה הערות בנוגע לפיתוח ולטיפוח של רשתות חברתיות הדוקות ואינטימיות בין גברים יהודים. ראשית, ההיעדר הכמעט-מוחלט של אזכורים בנוגע לנשים כעמיתות, ידידות או שותפות ברוב המקורות הללו, מחזק את טענתו של דן מירון, כי מדובר בתת-תרבות מובחנת, שנוצרה על-ידי גברים צעירים ולמענם. תרבות הפנאי העירונית, שלימים תאפשר חברות מעורבת, טרם השתרשה במרכזים היהודים בוורשה, לבוב, אודסה, ואף לא בלונדון. במחקרה על נשים בלונדון הוויקטוריאנית הראתה ג'ודית וולקוביץ (Walkowitz), כי כניסתן של נשים בחברה העירונית לחלקים רבים של המרחב הציבורי, כשותפות מלאות ואף שוות, התרחשה בתקופת מעבר אטית, לא יציבה ולעתים אף מסוכנת. תיאור זה תקף כנראה גם לגבי נשים יהודיות רבות בעריה של היבשת האירופית. אפשר לטעון אפוא, כי היו מעט מקומות ומוסדות ציבוריים שבהם צעירים וצעירות יהודיים יכלו להיפגש, לפעול ולהתקשר זה לזו כשווים.

בסופו של דבר יהודים צעירים רבים לעיסוק בגורלו של הקולקטיב ולפעילות פוליטית ותרבותית.

עוד בטרם פנו לתנועות ולאידאולוגיות פוליטיות מודרניות, ניסו רבים מן הצעירים הללו להתגבר על תחושת הייאוש וחוסר האונים באמצעות נהייה אחר מסגרות שונות להעצמה עצמית. במקרים רבים נבעו בחירותיהם מאותם רעיונות משכיליים שהדגישו הגשמה עצמית וחינוך מודרני, אותם רעיונות שהובילו אותם אל העיר הגדולה מלכתחילה. גרין למשל, הגיע לוורשה על מנת להתכונן לבחינות הכניסה של כמה בתי-ספר טכניים, ומרגע שהגיע שקע בלימודי מתמטיקה, פיסיקה ורוסית. במכתבו לשמואל פוכס משנת 1904, כתב: "פה בוארשה יפתח בשנה הזאת עוד בית ספר טכני תיכוני אחד. ואולי אכנס בו עוד בקיץ הזה. ואם לא – בחודש מאי שנת 1905. הנני נמנה בין תלמידי האסכולה הטכנית של וולברג. בזה הנני בטוח" (**אגרות דוד בן-גוריון**, כרך א עמ' 17-18). גם ברנר עסק בעתידו המקצועי וחשש שהכשרתו לא סיפקה לו כלים ראויים לכניסה לעולם החדש. במכתבו לאנוכי משנת 1903, ברנר התלונן על מיעוט סיכויי להציל עצמו מהגורל המר הצפוי לו: "סוף סוף, חבל, שלא למדתי דבר ואיני יודע לשונות ומדעים..." (**כל כתבי י"ח ברנר**, כרך ג, עמ' 228).

כאשר ברל כצנלסון התייחס לתחזיות הקשות בנוגע להתיישבותו הקרובה בפלשתינה, הוא שם מבטחו בהשכלה מודרנית והכשרה מקצועית: "הייתי אפילו מרוצה עתה אלו הייתה לי לפחות איזו ידיעה בהנהלת חשבונות, אלו ידעתי שפה אירופאית אחת" (**אגרות ב' כצנלסון**, כרך א, 69-70). העדר כישורים והשכלה מקצועית החריפו את תחושת הייאוש של דוברים אלה ושל צעירים יהודים אחרים. אולם, למרות שהאמינו בכוחה הגואל של ההשכלה החילונית וההכשרה המקצועית, צעירים אלה גילו, כי השאיפה להיבנות כיהודים מודרניים לא תמיד הצליחה להתגשם. גנסי, בהשפעתם של ברנר ואחרים, הכריז על תוכנית אחרת לגאולה. בתוכנית זו היה גורלו של היחיד קשור לשני מושגים: אידאל העבודה וגורלו של הקולקטיב. במכתב לגינצבורג משנת 1900 טען:

כן – עבוד וסבול; עבוד אף על פי שאתה סובל; עבוד אף על פי שלפרקים אתה מסתפק בעבודתך; התגבר על כל המכשולים, שמבית ושמחוץ, אשר אתה פוגש על דרכך – עבוד!

כי עבודה נחוצה לנו [...] עלינו להתקדש, להטהר [...] כי כל אלה הספקות והשאלות אך תולדות החולין שבנו הם. בהטהר נפשותינו ופרחו להם גם המה.

ולכן איפוא הוסיפה עצמה; הקדישה את כוחותיך, לע"ע [= לעת עתה], לצרכי הצבור המקומי בשביל שתוכל אח"כ להוביל גם לצבור הכללי, לעם ישראל [...] בקצרה: עבוד, עבוד ועבוד!

(**כתבי אורי ניסן גנסי**, כרך ג, עמ' 24)

לפיכך, גם אם היו בין הצעירים מי שרצו בקשרים הומוסקסואליים גלויים, לא עמדו בפניהם אפשרויות של זוגיות למעט קשרים הטרוסקסואליים "נורמטיביים". ואכן, רוב הצעירים הללו מצאו לעצמם מקום לבסוף והקימו משפחות. דוד יוסף גרין היה עתיד להתגבר על חוסר-הביטחון שלו ולהגר לפלשתינה, ושם, יחד עם פולה מונווייס, סייע בכינונה של המדינה היהודית; ביאליק, המשורר העברי, נשא לאישה את מניה אברבוך, כשאך מלאו לו 20, ומצא בסוף את דרכו לעיר העברית הראשונה – תל-אביב; ואפילו ברנר חסר המנוחה השתקע לבסוף בפלשתינה, שם נולד לו בנו היחיד, שלו הוא קרא אורי ניסן, ושם נרצח בשנת 1921.

אף-על-פי-כן, השפעתן של החברויות והרשתות הללו לא הסתכמה בפנייה לערכים בורגניים המקדשים את המשפחה והחברה. למעשה, החוגים האינטימיים האלה סייעו בהנחת היסודות לשלב הבא בתהליך ההתמודדות עם הגירה, מודרניות ועיור – המעבר מחברות בין גברים וחוגים לא-רשמיים לפוליטיקה יהודית מודרנית בכלל וללאומיות יהודית בפרט. במקרים רבים היו אפוא חברויות גבריות א-פורמליות בסיס לארגונים ומפלגות פוליטיים מודרניים. וכך כותב מוסה על חברויות גבריות ולאומיות:

בכך שסיפחה אליה את אידיאל הידידות, הצליחה הלאומיות להתחזק, לשתף פעולה באפקטיביות רבה עם החברה הבורגנית לצורך תמיכה ברעיונות המהוגנות, לרסן דור "עצבני" ולהכיל תשוקות מיניות. האומה חייבת להתעלות מעל למיניות, כשם שיש לבער את הארוטיות מן הידידות. גברים ידידים צריכים להרעיף את אהבתם לא על זה אלא על האומה; בדרך זו ניתן יהיה להתגבר על הפיתוי ההומו-ארוטי. הסטריאוטיפ הלאומי סימל כיבוש מעין זה, כשהוא שואב אל תוכו מאוויים הומו-ארוטיים רק כדי להתעלות מעליהם.

(מוסה, **לאומיות ומיניות**, עמ' 99)

בלשונו של מוסה, ערכי הלאום והלאומיות העניקו לצעירים היהודים הזדמנות לטוות קשרים הדומים לקשרי "אחים" ועמיתים, "לנצח", "עד מוות", ו"באהבה רבה", כך שקשרי החברות הקיימים, כמו גם טבעה ההטרו-נורמטיבי של החברה היהודית בראשית המאה, לא נפגעו. חברות גבריות בין יהודים צעירים בערים במזרח-אירופה מילאה אפוא תפקיד מרכזי בהתפתחותה של פוליטיקה יהודית מודרנית בכלל ולאומיות יהודית בפרט.

פוליטיקה לאומית

המעבר מחברויות גבריות לפוליטיקה יהודית היה השלב האחרון בחיפוש אחר קהילה ושייכות, וגם שלב אחרון במעבר מן העירייה לעיר ומן העיר ללאומיות. הצורך בפתרונות כוללים לתחושת משבר עמוקה, הוא שהוביל

מודרנית דרשו פתרונות מודרניים הולמים לשבר העמוק שפקד את יהודים רבים בקרבה. למרות שמשבר זה לא היה פוליטי, הפתרונות שאימצו צעירים יהודים רבים היו פוליטיים בעיקרם.

בסופו של דבר, המוסדות הפוליטיים המודרניים, המפלגות והתורות, שהתפתחו תוך כדי המהפכה הרוסית הראשונה בשנת 1905 ובעקבותיה, העניקו לרבים מהצעירים היהודים תחליף למה שאבד להם כאשר קרעו עצמם מסביבה מוכרת ומחברה מסורתית. הם נתנו להם קהילות יציבות של פעילים ותומכים, תורות מודרניות שסיפקו משמעות לחיים בעולם שהלך ואיבד מיציבותו, גופים קולקטיביים שאישרו וחיזקו את המטרות שהציבו לעצמם הצעירים הללו, ומרחב חדש (הלאום), שהבטיח חוף מבטחים. הדור האבוד של מזרח-אירופה במפנה המאות היה יכול אפוא למצוא ולהמציא עצמו מחדש כ"דור המהולל" של מהפכת 1905 והעלייה השנייה: קבוצה מסורה ומחויבת של פעילים פוליטיים ומנהיגים הנחושים להוביל מהפכה שתפא ותגאל את העולם היהודי החולה.

במחקרו פורצי הדרך, **נבואה ופוליטיקה ועלילת דמשק**, ובחיבורים נוספים, הדגיש ההיסטוריון יונתן פרנקל את התפקיד המכריע שמילאו משברים פוליטיים חמורים בהיסטוריה היהודית המודרנית, הן כורזים של תמורות והן כנקודות מפנה. האירועים הנקודתיים הללו הניעו דורות שלמים של יהודים לשקול מחדש את מצבם החברתי, את דרכם הפוליטית ואת האפשרויות הפתוחות בפניהם לעתיד לבוא. התוצאות של שינויים קיצוניים כאלה ושל ארגון מחדש של הפוליטיקה והקהילה היהודיות היו חיוביות: עלילות דם, למשל, הובילו בסופו של דבר לסולידריות ולארגונים בינלאומיים, ופוגרומים הובילו ללידתה של הציונות.

אף שישמתי את המודל שהציע פרנקל למשבר ושינוי בהיסטוריה היהודית, אני נוטה פחות מפרנקל לאופטימיות בנוגע לחיוביות הטמונה בנתיב של המודרניות בכלל ולהשפעתה על יהודי מזרח-אירופה בפרט. טענתי היא, כי אפשר להבין את לידתה של הפוליטיקה היהודית המודרנית לא רק כתוצר לוואי של המשבר שנגרם בעטין של שתי חוויות מובהקות של המודרניות – הגירה המונית ועיור מואץ, אלא גם כתגובה ישירה, או אף כתגובת נגד, לשני מאפיינים עיקריים אחרים של המודרניות: היחיד והעיר. חוסר היכולת ליישב את המתח בין החיפוש האישי אחר מימוש והגשמה עצמית מחד גיסא, והצורך בשייכות, קהילה ומטרה מאידך גיסא, הובילו את דוד יוסף גרין, יוסף חיים ברנר, אורי ניסן גנסין ורבים אחרים לפוליטיקה ולתרבות יהודיות מודרניות.

במובן זה, המעבר של הצעירים היהודים אל הפוליטיקה היהודית ואל תוך המרחב הבטוח של הלאום, אינו שונה מדרך החתחתים של צעירים אירופאים אחרים בתקופה

דבריו אלה של גנסין אינם יוצאי דופן. במרס 1905, כאשר כתב דוד יוסף גרין למנהיג הציוני מנחם אוסישקין בשמה של "קבוצת צעירים (רנקים) מתלמידים", הוא מתאר תיאור דומה ומפרט כיצד חיפשו אחר גאולה אישית הוחלף בצורך לעבוד לקראת גאולה קולקטיבית:

מוכנים אנחנו להקדיש את כל כוחותינו הרעננים, את כשרונותינו ומאיינו האנושיים הכי טובים לטובת המטרה שהצבנו לנו, מוכנים אנחנו לעבוד ולסבול, לעמול ולשאת בחשאי, בסבלנות ובלי הרף לטובת הרעיון שהוא חוק חיינו, בה בארץ, שרק בתוכה נמצא פתרון מוחלט על כל שאלותינו המרות.

(אגרות דוד בן-גוריון, כרך א, עמ' 52)

הכרזתו של גרין לא הייתה ביטוי רגעי כפרץ של התלהבות נעורים. כמה חודשים מאוחר יותר, במאי 1905, כאשר שב וטען כי "כל הנייתי – תפלה, מיותרת, שוממה ועגומה", הוא חזר לכוחה הגואל של העבודה והצורך להקדיש את חיינו לקולקטיב. לאחר תחושת האובדן והבדידות שבחיי הכרך, ניעור בגרין הלהט המאפיין את המחויבות של מי שזה מקרוב אימצו אמונה חדשה. במכתבו לשמואל פוכס כתב:

לשאלות "מדוע" ו"למה" יש רק פתרון אחד, יחיד ומיוחד: להסיח את הדעת מהן... ובמה?... בתענוגים? – אנחנו לא נוצרנו לזה, לא הם ינעמו לחפנו וגם... לא לנו הם... הוה אומר בעבודה. ואמנם צמא אני לעבודה, עבודה שאשקיע בה את כל נפשי, עבודה שתשלוט את כל חושי, את כל מעייני, שתשביח את כל רגשותי הסואנים, שתשכיחני את כל השאלות המטרידות, הארורות – אבל, איפה תמצא עבודה כזאת, איפה? שואל אני! ואת איזו אנשים? יכול אני לאמור לך בלב תמים שכל משאת נפשי, תוכן חיי, נשמת אפי היא – הציונות – כלומר, תחיית עמנו על אדמתו [...] אחי! אינני מבקש מאומה מאת החיים, אינני חפץ לא תענוגים ולא השכלה, לא כבוד אף לא אהבה, על הכל, הכל, אנתר, רק אחת אני מבקש – התקווה!!!

(שם, עמ' 57)

רגשות אלה קנו אחיזה בקרב בני-נוער רבים, אלה שעד אז נדחקו לשוליים. תכונות הגאולה שבעבודה נקשרו שוב ושוב לגורל הקולקטיב ולרצונו של היחיד להכפיף את צרכיו האישיים לצרכיו של הקולקטיב; דור של מורדים יהודים היה יכול למצוא גאולה על-ידי הקדשת החיים לתפישות החדשות של הלאום והקהילה היהודית.

אחרית דבר

בשביל דור שלם של צעירים יהודים, שמצאו עצמם בסביבה חדשה לגמרי, עריה של אירופה המזרחית היו זירה מאיימת, מתסכלת ומשכרת, זירה שבה הם נותרו לעתים שרויים במשבר אישי וכללי. הבעיות שיצרה החברה

זו. יוצא אפוא, כי מה שחנה ארנדט (Arendt), ג'ורג' מוסה ופנג צ'יאה (Cheah) הגדירו כ"נטישת העצמי" (self-abandonment), "העדר אנוכיות" (selflessness), "התעלות" (transcendence) ו"קליטה" (absorption), חל גם על אותם צעירים יהודים, שאימצו תנועות פוליטיות שונות כאמצעי מפלט מבעיות קיומיות וחומריות, מן המשבר הדורי המתמשך ומהתחושה הקולקטיבית של אסון הממשמש ובא. בדומה לבני דורם הלא-יהודים, גם הם מצאו עצמם לפתע בעולם שונה בתכלית, שבו החינוך המודרני-לכאורה והחברות המסורתיות שבהן הם גדלו לא הספיקו להכשרתם לחיים – ולכן הם מרדו בעולם המודרני ובפתרונות שהוצעו להם.

לבסוף, בעוד שתהליך זה והשינויים האישיים הנלווים לו, באמונה, במחויבות ובכניעה עצמית, סייעו על-פירוב בהפגת התחושות של חוסר-אונים ויאווש, הרי הם חייבו אף ויתור על אחדים מאותם רעיונות משכיליים שהובילו את הצעירים אל הערים מלכתחילה. במפגש עם הערים הגדולות של מזרח-אירופה התנפצו תפישות עולם משכיליות לעתים קרובות; והדרך למודרניות יהודית עברה גם היא מסלול דומה: גם בה נעה ההיסטוריה היהודית מרעיונות שהושפעו מתנועת ההשכלה ומחיפוש עצמי המרוכז ביחיד ובהגשמתו העצמית, לתוכניות קולקטיביות שהתרכזו בקהילה ובלאום. ניסוח מחדש של תפישות שרווחו בקהילה הוביל בסופו של דבר להמשגה מחודשת של היחסים העדינים בין היחיד לכלל. כפי שהזכיר לנו צ'סלב מילוש (Miłosz), המומחה למאה העשרים, שהיה גם קורבנה, "ההשתייכות להמון היא הכמיהה הגדולה של האינטלקטואל המנוכר" (ראו מאמרו ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 8).

***

המאמר מבוסס על ספרי, *Barricades and Banners: The Revolution of 1905 and the Transformation of Warsaw Jewry*, שיראה אור בהוצאת אוניברסיטת סטנפורד בקיץ 2012. גרסה אחרת של מאמר זה התפרסמה בספר היובל לכבודו של מורי, פרופסור יונתן פרנקל ז"ל: *The Revolution of 1905 and Russia's Jews*, שפורסם בהוצאת אוניברסיטת פנסילבניה בשנת 2008. אני מודה לד"ר יפעת מוניקנדס שתרגמה וערכה את המאמר בנאמנות ובאמנות, ולעורכי הגיליון, שעזרו לי לחדד את מחשבותי.

לקריאה נוספת:

מקורות

חיים נחמן ביאליק, **שירים**, ערך והוסיף מבוא דן מירון, כרך א, תל-אביב, 1984.

דוד בן-גוריון, **אגרות דוד בן-גוריון**, כינס וליווה בהערות יהודה ארז, כרך א, תל-אביב 1971.

י"ח ברנר, **כל כתבי י"ח ברנר**, תל-אביב 1956.
אורי ניסן גנסין, **כתבי אורי ניסן גנסין**, מרחביה, 1946.
ברל כצנלסון, **אגרות ב. כצנלסון**, כינס וליווה בהערות יהודה שרת, תל-אביב: עם עובד, 1961-1974.

שמריהו ליון, **מזכרונות חיי**, ערוך בידי צבי ויסלבסקי, תל-אביב, 1936.

מחקרים

דוד ביאל, **ארוס והיהודים**, תרגמה כרמית גיא, תל-אביב: עם עובד, 1994.

אבנר הולצמן, **תמונה לנגד עיני**, תל-אביב: עם עובד, 2001.

ג'ורג' ל' מוסה, **לאומיות ומיניות באירופה המודרנית**, תרגם להד לזר, ירושלים: מרכז שזר, 2008.

דן מירון, **בודדים במועדם: לדיוקנה של הרפובליקה הספרותית העברית בתחילת המאה העשרים**, תל-אביב: עם עובד, 1987.

יונתן פרנקל, **דם ופוליטיקה: עלילת דמשק, היהודים והעולם**, תרגם עמי שמיר, ירושלים: מרכז שזר, 2003.

יונתן פרנקל, **נבואה ופוליטיקה: סוציאליזם, לאומיות ויהודי רוסיה, 1862-1917**, תרגם עמוס כרמל, תל-אביב: עם עובד, 1989.

Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York: Harcourt, Brace Jovanovich, 1973.

יצא לאור בעברית: חנה ארנדט, **יסודות הטוטליטריות**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2010.

Daniel R. Brower, "Urban Revolution in Late Imperial Russia", in: Michael F. Hamm (ed.), *The City in Late Imperial Russia*, Bloomington: University of Indiana Press, 1986.

Pheng Cheah, *Spectral Nationality: Passages of Freedom from Kant to Post-Colonial Literatures of Liberation*, New York: Columbia University Press, 2003.

Czesław Miłosz, "The Pill of Murti-Bing", in: *The Captive Mind*, Trans. Jane Zielonko, New York: Vintage Books, 1981.

George L. Mosse, *Masses and Man: Nationalist and Fascist Perceptions of Reality*, New York: Howard Fertig, 1980.

Eve Kosofsky Sedgwick, *Between Men: English Literature and Male Homosocial Desire*, New York: Columbia University Press, 1985.

Judith Walkowitz, *City of Dreadful Delight: Narratives of Sexual Danger in Late-Victorian London*, Chicago: University of Chicago Press, 1992.

מקורות האירורים:

תמונה בעמוד 59 למעלה: ארכיון בית בן-גוריון, תל-אביב

תמונה בעמוד 59 באמצע: ארכיון יד טבנקין

תמונה בעמוד 59 למטה: *From the Archives of the YIVO Institute for Jewish Research*, New York

תמונה בעמוד 61: *Library of Congress, Reproduction Number LC-USZ62-101894*

תמונה בעמוד 64: *Library of Congress, Reproduction Number LC-DIG-ppmsc-03910*